

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

БУБИР Юлія Володимирівна

УДК 343.121(477)

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ПІДОЗРЮВАНОВОГО
ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика,
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

- Науковий керівник:** доктор юридичних наук, професор
ЮХНО Олександр Олександрович,
Харківський національний
університет внутрішніх справ,
начальник кафедри кримінального
процесу факультету підготовки
фахівців для підрозділів слідства.
- Офіційні опоненти:** доктор юридичних наук, професор
ЗАХАРОВ Василь Павлович,
Львівський державний університет
внутрішніх справ, професор кафедри
оперативно-розшукової діяльності;
кандидат юридичних наук
ІГНАТЕНКО Володимир Васильович,
Кіровоградський державний педагогічний
університет імені В. Винниченка,
старший викладач кафедри правознавства.

Захист відбудеться 27 жовтня 2015 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий 25 вересня 2015 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л. В. Могілевський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Реалізація принципів правової держави, визначених у Конституції України, є гарантією забезпечення прав і законних інтересів осіб, залучених до сфери кримінального судочинства. Кримінальне провадження повинно здійснюватися у суворій відповідності до норм законодавства України, міжнародних правових стандартів щодо захисту прав людини. Точне та неухильне дотримання даних положень важливе у сфері кримінальної процесуальної діяльності, де допускаються обмеження у випадках, передбачених законом, прав і свобод особи. У цьому контексті особливої актуальності набувають питання законного й обґрунтованого застосування запобіжних заходів. Під час застосування даних заходів найбільш гостро виявляється зіткнення двох протилежних основ кримінального процесу: публічних та приватних інтересів його суб'єктів. З одного боку, застосування запобіжного заходу викликане необхідністю виконання завдань кримінального судочинства, а з іншого – пов'язане із вторгненням у сферу конституційних прав і свобод громадян. Указана розбіжність змушує шукати компромісне рішення з метою встановлення балансу інтересів особи та держави.

У чинному КПК України визначена система запобіжних заходів, що дозволяє відповідно до конкретних обставин кримінального провадження обрати необхідний захід з мінімізацією при цьому обмеження прав і свобод підозрюваного. Разом з тим практика застосування запобіжних заходів на сучасному етапі свідчить про збереження традиційного «репресивного» ухилу при їх обранні. Згідно зі статистичними даними за 2014 р. слідчими ОВС України запобіжні заходи обрано стосовно 25,4 тис. осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, що становить 70,2 % від осіб, яким повідомлено про підозру в учиненні злочинів цієї категорії (36,2 тис.). Гіршим, ніж у державі, є стан обрання запобіжних заходів стосовно таких осіб у Чернігівській (69,9 %), Херсонській (65,3 %), Полтавській (64,3 %), Чернівецькій (62,3 %), Хмельницькій (61,2 %), Сумській (56,4 %), Київській (47,4 %), Рівненській (43,8 %) областях, на Придніпровській (61,8 %), Львівській (60 %) та Одеській (55,9 %) залізницях. Зазначені обставини викликають потребу в створенні надійних гарантій законного й обґрунтованого застосування запобіжних заходів, що значною мірою залежить від чіткого законодавчого закріплення підстав, умов та порядку їх застосування.

Проблемні питання забезпечення прав окремих учасників кримінального процесу, в тому числі підозрюваного, досліджували такі вітчизняні вчені, як Ю. П. Аленін, С. А. Альперт, М. І. Бажанов, В. Д. Брищев, Ю. М. Грошевой, М. В. Даньшин, В. П. Захаров, В. С. Зеленецький, В. В. Ігнатенко, О. В. Капліна, Г. К. Кожевніков, В. П. Кучинська, В. Т. Маляренко, В. О. Малярова, В. І. Маринів, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. В. Назаров, І. А. Петрова, В. Д. Пчолкін, С. В. Слінько, В. В. Сташис, Р. Л. Степанюк, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, В. М. Трофименко, В. М. Трубников, В. В. Шендрик, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. О. Юхно, Ю. П. Янович та ін. Указані та інші науковці зробили вагомий внесок у дослідження механізму забезпечення процесуальних прав підозрюваного, їх здобутки стали складовою теоретичної основи дисертаційного дослідження.

Водночас слід констатувати, що до цього часу не досягнуто єдиного розуміння поняття та сутності таких термінів, як «охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження», «процесуальні гарантії прав особи», «запобіжні заходи». Крім того, питання реалізації гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів ще не були предметом комплексного дисертаційного дослідження. Окремо слід наголосити, що з прийняттям у 2012 р. КПК України в законодавстві передбачено нові запобіжні заходи та концептуально змінено порядок їх застосування, що, безумовно, позначилось на правозастосовній практиці, а також на рівні правової захищеності особи, яка залучається до кримінального провадження. У зв'язку з цим у науці кримінального процесу та практичній діяльності є ще багато невирішених питань, які потребують теоретичного осмислення. Зазначені вище обставини свідчать про актуальність теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2015 року, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 р. № 942, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. № 14–10, п. 13 додатку 17 Пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2010–2014 рр., затверджених наказом МВС України від 29.07.2010 р. № 347, та п. 17.5 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського

національного університету внутрішніх справ на 2011–2014 рр., схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 27.12.2010 р. (протокол № 10), комплексної науково-дослідної теми Харківського національного університету внутрішніх справ «Наукове супроводження реформування системи кримінальної юстиції в Україні» (реєстраційний номер 0113U008190).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства України, узагальнення практики його реалізації, вивчення наукових розробок визначити сутність та особливості процесуальних гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів, надати науково обгрунтовані рекомендації щодо їх удосконалення.

Для досягнення поставленої мети в дисертації необхідно вирішити такі основні *задачі*:

- визначити поняття «охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження»;
- розкрити сутність процесуальних гарантій прав особи та визначити їх зміст;
- з'ясувати місце та роль запобіжних заходів у системі заходів забезпечення кримінального провадження, окреслити їх спільні ознаки та найбільш суттєві відмінності;
- визначити поняття «запобіжні заходи» та охарактеризувати особливості застосування запобіжних заходів за чинним кримінальним процесуальним законодавством;
- окреслити повноваження слідчого під час застосування запобіжних заходів з урахуванням спрямованості його дій на охорону та захист прав підозрюваного;
- охарактеризувати особливості діяльності захисника та законного представника із забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів;
- встановити повноваження прокурора як процесуального керівника за досудовим розслідуванням під час застосування до підозрюваного запобіжних заходів;
- окреслити повноваження слідчого судді під час застосування до особи запобіжних заходів;
- запропонувати шляхи удосконалення чинного законодавства з питань реалізації прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері кримінальної процесуальної діяльності з питань забезпечення прав підозрюваного.

Предметом дослідження є процесуальні гарантії прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження ґрунтується на використанні системи загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів. Обґрунтованість висновків і рекомендацій, що містяться в дисертації, досягається за рахунок комплексного застосування методів пізнання, де загальнометодологічну основу становить діалектичний метод. За допомогою формально-логічного методу з'ясовано сутність понять «охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства», «процесуальні гарантії прав особи», «запобіжні заходи» (підрозділи 1.1, 1.2, 2.2). Порівняльно-правовий метод застосовано для з'ясування порядку реалізації прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів в Україні та різних державах світу (розділ 3). За допомогою соціологічного методу були вивчені та узагальнені погляди юристів-практиків щодо сучасного стану забезпечення прав підозрюваного та вирішення наявних проблем (розділ 3). Метод моделювання дозволив запропонувати зміни до чинного кримінального процесуального законодавства (підрозділи 2.2–3.4). За допомогою статистичного методу проаналізовано й узагальнено емпіричну інформацію, що стосується теми дослідження (розділ 3). Структурно-логічний метод використано для визначення основних напрямів удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо гарантій прав підозрюваного (висновки).

Науково-теоретичною основою дисертаційного дослідження є наукові роботи з філософії, історії та теорії держави і права, криміналістики, кримінального процесуального права тощо.

Нормативно-правову базу роботи становлять: Конституція і закони України, Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року, Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року, постанови Пленуму Верховного Суду України, відомчі нормативні акти Міністерства внутрішніх справ, Міністерства юстиції України.

Інформаційну та емпіричну базу дослідження становлять результати анкетування 124 слідчих органів внутрішніх справ, прокуратури України та 32 суддів Харківської та Полтавської областей.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є однією з перших спроб комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням чинного кримінального процесуального законодавства визначити систему процесуальних гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних

заходів. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем. Основні з них такі:

вперше:

– наведено авторське визначення поняття запобіжних заходів, під якими пропонується розуміти різновид заходів забезпечення кримінального провадження, які мають примусовий характер, що означає можливість їх застосування слідчим суддею, судом незалежно від волі та бажання підозрюваного, обвинуваченого з метою забезпечення виконання покладених на них обов'язків, а також запобігання спробам їх можливої неправомірної поведінки, що застосовуються у разі доведення слідчим, прокурором наявності обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також обґрунтованої імовірності можливої негативної поведінки особи;

– обґрунтована необхідність передбачити у КПК України можливість апеляційного оскарження застосування до особи усіх запобіжних заходів, а не лише домашнього арешту та тримання під вартою;

– указано, що процесуальну діяльність захисника у кримінальному провадженні слід розглядати більш широко, ніж захист прав особи. Діяльність захисника із забезпечення прав підозрюваного як процесуальна гарантія являє собою процесуальні дії адвоката, спрямовані на: надання правової допомоги особі; участь в охороні прав, свобод та законних інтересів підозрюваного. У зв'язку з цим охарактеризовано кожен з етапів такої діяльності захисника;

удосконалено:

– визначення поняття «охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження», під яким розуміється система правових заходів та засобів, які спрямовані на недопущення порушень конституційних та процесуальних прав, свобод та законних інтересів особи, що полягають у належному дотриманні усіма учасниками кримінального провадження процесуальної форми шляхом законної реалізації своїх прав та виконання обов'язків;

– наукові положення про зміст кримінальних процесуальних гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів, до яких віднесено: 1) права підозрюваного, що можуть виступати гарантіями інших його прав; 2) повноваження слідчого з охорони та захисту прав підозрюваного; 3) діяльність захисника та

законного представника із забезпечення прав підозрюваного; 4) прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва додержанням прав підозрюваного; 5) судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного;

– тлумачення структури надання правової допомоги захисником підозрюваному під час досудового розслідування, у тому числі під час застосування запобіжних заходів, що виглядає таким чином: роз'яснення підозрюваному його прав та обов'язків у кримінальному провадженні; роз'яснення суті підозри; роз'яснення обставин, які є сприятливими та несприятливими для особи; роз'яснення прав та обов'язків захисника, його правових можливостей у кримінальному провадженні; допомога у складанні підзахисним заяв, скарг, клопотань та інших документів правового характеру; представництво інтересів підзахисного перед особами, які здійснюють кримінальне провадження;

– положення законодавства щодо порядку розгляду слідчим суддею клопотання про зміну запобіжного заходу, у зв'язку з чим запропоновано доповнити ст. 200 КПК України частиною 6 наступного змісту: «Слідчий суддя, суд зобов'язаний розглянути клопотання слідчого, прокурора про зміну запобіжного заходу протягом трьох днів з дня його отримання згідно з правилами, передбаченими для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу»;

дістали подальшого розвитку:

– наукові положення про особливості застосування запобіжних заходів відповідно до чинного КПК України;

– пропозиції щодо необхідності передбачити у процесуальному законі положення щодо обов'язкової участі у судовому розгляді під час продовження строків тримання під вартою не лише сторони обвинувачення, а й сторони захисту;

– твердження про необхідність оскарження до суду затримання під час досудового розслідування, у зв'язку з чим запропоновано процесуальний порядок такого оскарження;

– положення щодо необхідності винесення прокурором постанови у разі відмови у погодженні клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу, у якій необхідно мотивувати причини такої відмови;

– тлумачення змісту участі законного представника у забезпеченні прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому,

що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес і можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – з метою подальшого розроблення питань, пов'язаних із забезпеченням прав підозрюваного;

- у нормотворчій діяльності – в ході уточнення та удосконалення окремих норм кримінального процесуального законодавства України;

- у правозастосовній діяльності – для використання у практичній діяльності слідчих, прокурорів, слідчих суддів під час здійснення кримінального провадження, а також при проведенні занять у системі службової підготовки (акти впровадження у практичну діяльність СУ ГУМВС України в Харківській області від 12 січня 2015 р. та СВ УМВС України на Південній залізниці від 16 січня 2015 р.);

- у навчальному процесі – під час підготовки навчально-методичних матеріалів для проведення занять з дисциплін «Кримінальний процес» та «Досудове слідство в ОВС» (акти впровадження у навчальний процес Харківського національного університету внутрішніх справ від 26 грудня 2014 р. та Одеського державного університету внутрішніх справ від 12 січня 2015 р.).

Апробація результатів дослідження. Підсумки розроблення проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки було оприлюднено на міжнародних та національних науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах: «Актуальні питання розслідування кіберзлочинів» (Харків, 2013), «Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу» (Донецьк, 2014), «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції» (Харків, 2014), «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави» (Одеса, 2014), «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (Харків, 2014), «Харківський національний університет внутрішніх справ в системі підготовки кадрів України» (Харків, 2014), «Актуальні питання досудового розслідування та сучасні тенденції розвитку криміналістики» (Харків, 2014), «Реформування правоохоронної системи України» (Київ, 2014).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в шести статтях, опублікованих у фахових виданнях України та науковому періодичному виданні іншої держави, восьми тезах наукових повідомлень на науково-практичних конференціях, а також в навчальному посібнику.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 225 сторінок, з яких основного тексту – 186 сторінок, список використаних джерел складається з 278 найменувань і займає 31 сторінку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими планами та програмами, розкрито мету і задачі, об'єкт і предмет, окреслено методи дослідження, наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо апробації результатів дослідження та публікацій.

Розділ 1 «Процесуальні гарантії прав особи в системі юридичних гарантій» складається з трьох підрозділів, у яких охорона прав, свобод та законних інтересів особи характеризуються як завдання кримінального провадження, визначається сутність процесуальних гарантій прав особи у кримінальному судочинстві, надається загальна характеристика гарантій прав підозрюваного.

У *підрозділі 1.1 «Охорона прав, свобод та законних інтересів особи як завдання кримінального провадження»* на підставі вивчення різноманітних точок зору вчених запропоновано авторське визначення поняття «охорона прав свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження». На підставі вивчення співвідношення понять охорони, захисту та забезпечення прав людини обґрунтовано, що вказані поняття не варто ототожнювати, а, навпаки, потрібно розмежовувати, оскільки вони мають різний зміст, функції та цільову спрямованість. Категорія «охорона прав» охоплюється поняттям «забезпечення прав особи», оскільки є його структурним елементом. Зазначається, що поняття «забезпечення прав особи» ширше за поняття «охорона прав», оскільки окрім вказаної структурної одиниці також включає й інші. Тому охорону та захист прав людини разом з іншими підсистемами слід розглядати як окремі складові категорії «забезпечення прав особи», що перебувають у тісному взаємозв'язку і доповнюють одна одну.

Як об'єкти охорони виділено права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження. Надано правову характеристику кожного об'єкта.

У *підрозділі 1.2 «Сутність процесуальних гарантій прав особи у кримінальному судочинстві»* з урахуванням аналізу точок зору, викладених у наукових працях учених різних часів, визначено

поняття, значення та зміст гарантій прав особи, проведено їх класифікацію.

Запропоновано процесуальні гарантії прав особи визначати як правові засоби, способи та умови, які сприяють належній охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечують їм можливість використовувати надані права та виконувати обов'язки.

Сформульовано зміст процесуальних гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів.

Аргументовано, що значення процесуальних гарантій прав учасника кримінального провадження полягає в тому, що особа має реальну можливість реалізовувати надані законом права, захищати свої свободи та законні інтереси, а також виконувати обов'язки. Крім того, значення гарантій полягає в тому, що завдяки їм особа може самостійно або за допомогою захисника, законного представника захищати свої права, а також покладатися на державні органи, що здійснюють кримінальне провадження, і для яких охорона її прав є обов'язком.

У *підрозділі 1.3 «Загальна характеристика гарантій прав підозрюваного»* з'ясована сутність п'яти груп процесуальних гарантій прав підозрюваного: 1) права підозрюваного, що можуть виступати гарантіями інших його прав; 2) повноваження слідчого з охорони та захисту прав підозрюваного; 3) діяльність захисника та законного представника із забезпечення прав підозрюваного; 4) прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва додержанням прав підозрюваного; 5) судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного.

Доведено, що підозрюваний володіє не одним правом, а їх сукупністю. У такій системі одні права можуть служити засобом забезпечення, гарантіями інших. Встановлено, що органи кримінального судочинства та їх посадові особи є основними суб'єктами діяльності із забезпечення прав особи у кримінальному судочинстві, для яких ця діяльність є обов'язком. Аргументовано висновок, що процесуальну діяльність захисника у кримінальному провадженні слід розглядати більш широко, ніж захист прав особи, у зв'язку з чим виділено напрями діяльності захисника із забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів. Окремо вказано, що прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва додержанням прав підозрюваного є дуже важливою гарантією його прав, адже прокурор здійснює наглядові функції протягом усього досудового розслідування та повинен як сприяти

охороні прав і законних інтересів підозрюваного, так і вживати заходів щодо усунення різних порушень закону. Визначено, що для здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні передбачено нового учасника кримінального процесу – слідчого суддю, який наділяється значною кількістю контрольних повноважень. Наголошується, що законодавче закріплення інституту судового контролю свідчить про спрямування державної політики у сфері забезпечення прав людини на побудову такого правового суспільства, одним із головних завдань якого є недопущення незаконного й необґрунтованого обмеження прав і свобод осіб, залучених до кримінального судочинства, в першу чергу, такого його учасника, як підозрюваний.

Розділ 2 «Сучасна концепція запобіжних заходів у кримінальному процесі» містить два підрозділи, в яких визначаються місце та роль запобіжних заходів у системі заходів забезпечення кримінального провадження, уточнюються поняття, мета і підстави запобіжних заходів, особливості їх застосування за чинним кримінальним процесуальним законодавством.

У підрозділі 2.1 *«Місце та роль запобіжних заходів у системі заходів забезпечення кримінального провадження»* встановлено, що запобіжні заходи посідають особливе місце серед заходів забезпечення кримінального провадження. Сформульовано їхні спільні ознаки та найбільш суттєві відмінності, що дозволяють виділяти запобіжні заходи в окрему групу: 1) обираються лише щодо таких учасників кримінального провадження, як підозрюваний або обвинувачений; 2) суб'єктом, уповноваженим на застосування запобіжного заходу під час досудового розслідування, є слідчий суддя, під час судового провадження – суд. Разом з тим у прийнятті рішення про обрання або зміну запобіжного заходу також беруть участь слідчий та прокурор, які мають право ініціювати застосування певного запобіжного заходу, а на прокурора покладено функцію прокурорського нагляду; 3) усі запобіжні заходи мають свою специфічну мету.

У підрозділі 2.2 *«Поняття, мета і підстави запобіжних заходів та особливості їх застосування за чинним кримінальним процесуальним законодавством»* розкрито правову природу запобіжних заходів.

Запропоновано авторське визначення поняття запобіжних заходів. Виділено дві мети застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні: 1) запобігання можливості невиконання

підозрюваним, обвинуваченим процесуальних обов'язків; 2) запобігання спробам його можливої неправомірної поведінки.

Надано процесуальну характеристику підстав застосування запобіжних заходів. Констатовано, що доведення слідчим, прокурором підстав застосування запобіжних заходів має прогностичний характер. Разом з тим таке доказування повинно ґрунтуватися на конкретних фактичних даних, що свідчать про обґрунтованість прийнятого рішення. Саме обґрунтована імовірність, що базується на певних доказах, забезпечує достатність доказування підстав застосування запобіжних заходів, а значить, і законне обмеження прав і свобод підозрюваного.

Виділено особливості застосування запобіжних заходів за чинним кримінальним процесуальним законодавством. Визначено, що чинним КПК України передбачено нові запобіжні заходи та концептуально змінено порядок їх застосування, що, безумовно, позначилось на правозастосовній практиці. Проведеним дослідженням встановлено, що 72 % слідчих, 89 % працівників прокуратури вважають, що запровадження сучасної системи запобіжних заходів позитивно позначилось на рівні правової захищеності особи, яка залучається до кримінального провадження.

Розділ 3 «Реалізація гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів» складається з чотирьох підрозділів, у яких аналізуються повноваження слідчого, захисника та законного представника із забезпечення прав підозрюваного, характеризується прокурорський нагляд у формі процесуального курівництва та судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного.

У підрозділі 3.1 «Повноваження слідчого із охорони та захисту прав підозрюваного» розкрито повноваження слідчого під час застосування запобіжних заходів з урахуванням спрямованості його дій на охорону та захист прав підозрюваного. Аргументовано, що слідчий повинен вчинити ряд процесуальних дій: 1) скласти клопотання про застосування запобіжного заходу; 2) погодити дане клопотання з прокурором; 3) надати особі, щодо якої вирішується питання про застосування запобіжного заходу, копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується застосування запобіжного заходу; 4) подати клопотання до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування. Підкреслено, що саме слідчий ініціює застосування конкретного виду запобіжного заходу. Вибір оптимального запобіжного заходу повинен, з одного боку, надійно забезпечити можливість вирішення завдань

кримінального провадження, а з іншого – не допустити необґрунтованого обмеження прав та законних інтересів особи. У зв'язку з цим визначено спеціальні обставини вжиття кожного виду запобіжних заходів, які повинен враховувати слідчий при ініціюванні конкретного заходу.

Підрозділ 3.2 «Діяльність захисника та законного представника по забезпеченню прав підозрюваного» присвячено характеристиці повноважень захисника та законного представника як одній із найважливіших гарантій прав підозрюваного.

Діяльність захисника із забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів розуміється як кримінальні процесуальні дії адвоката, спрямовані на: 1) надання правової допомоги особі; 2) участь у процесі доказування; 3) охорону прав, свобод та законних інтересів підозрюваного. Надається характеристика кожного з напрямів діяльності захисника. Робиться висновок, що діяльність захисника в процесі доказування – це вид публічно-правової діяльності, що здійснюється адвокатом в інтересах підзахисного з метою виявлення фактичних даних і закріплення їх стороною обвинувачення у кримінальному провадженні як доказів, а також може відбуватися у формі дослідження тих обставин, які є сприятливими для підзахисного. Виділено форми участі захисника у процесі доказування у разі застосування до особи запобіжних заходів.

Наголошено на тому, що коли захисник присутній під час досудового розслідування при вирішенні питання про застосування до особи домашнього арешту або тримання під вартою, він може довести слідчому, прокурору, слідчому судді, що виняткових підстав для застосування даних заходів немає, та наголосити, що інші запобіжні заходи, такі як особиста порука або особисте зобов'язання, можуть забезпечити належну поведінку підозрюваного. У зв'язку з цим доведена необхідність внесення змін до ч. 2 ст. 52 КПК України і доповнення її пунктом 7 щодо обов'язкової участі захисника під час застосування до особи запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, тримання під вартою. Проведеним дослідженням встановлено, що таку пропозицію підтримують 67 % слідчих, 78 % працівників прокуратури.

Окрему увагу присвячено особливостям участі законного представника у забезпеченні прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів. Запропоновано доповнити ст. 44 КПК України частиною 6 у наступній редакції: «Законний представник має право на побачення, у тому числі з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, із особою,

інтереси якої він представляє, якщо її тримають під вартою. Законний представник повинен бути сповіщений про кожний випадок затримання особи, інтереси якої він представляє, а також про дату, час і місце проведення за її участю слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій».

У підрозділі 3.3 «Прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за додержанням прав підозрюваного» визначено повноваження прокурора із забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів.

Встановлено, що в кожному випадку застосування запобіжного заходу прокурор, фактично, попередньо вирішує зазначене питання, здійснюючи при цьому перевірку законності та обґрунтованості під час кримінального провадження, а тому він є надійним гарантом прав підозрюваного. При ознайомленні з матеріалами провадження та клопотанням слідчого про застосування запобіжного заходу прокурор повинен оцінити та перевірити: чи повідомлено особі про підозру та ознайомлено із нею підозрюваного; чи вказані у клопотанні слідчого підстави застосування запобіжного заходу; чи обґрунтовані належним чином підстави застосування запобіжного заходу; чи враховані обставини, передбачені ст. 178 КПК України; чи обґрунтовано необхідність покладення на підозрюваного конкретних обов'язків; чи додержані вимоги процесуальної форми тощо. Окремо приділено увагу діяльності прокурора в разі затримання особи.

Аргументовано, що відмова прокурора від надання згоди на клопотання про застосування запобіжного заходу позбавляє слідчого права на звернення до слідчого судді. У зв'язку з цим доведено, що правильною буде практика винесення прокурором постанови, в якій він буде мотивувати причини відмови у застосуванні запобіжного заходу. Тому запропоновано доповнити ст. 184 КПК України частиною 5 наступного змісту: «У разі відсутності підстав для застосування запобіжного заходу прокурор відмовляє у погодженні клопотання слідчого із винесенням відповідної постанови, зазначаючи мотиви такої відмови».

У підрозділі 3.4 «Судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного» сформульовано повноваження слідчого судді під час застосування до особи запобіжних заходів.

Запропоновано удосконалити положення чинного законодавства щодо порядку розгляду слідчим суддею клопотання про зміну запобіжного заходу, оскільки наразі його не визначено. У зв'язку з цим слід доповнити ст. 200 частиною 6 наступного змісту: «Слідчий суддя, суд зобов'язаний розглянути клопотання слідчого, прокурора

про зміну запобіжного заходу протягом трьох днів з дня його одержання згідно з правилами, передбаченими для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу».

Доведено необхідність передбачити у процесуальному законі положення щодо обов'язкової участі у судовому розгляді під час продовження строків тримання під вартою не лише сторони обвинувачення, а й сторони захисту. У зв'язку з цим запропоновано ч. 1 ст. 199 КПК України доповнити таким реченням: «Розгляд клопотання про продовження строку тримання під вартою відбувається за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника». Зазначається, що закріплення такої правової норми буде відповідати положенням змагальності під час судового розгляду клопотання.

Визначено, що у чинному КПК України передбачена можливість оскарження застосування таких запобіжних заходів, як тримання під вартою та домашній арешт, а також продовження строків їх застосування. Виявлено, що незрозумілою є позиція законодавця щодо заборони апеляційного оскарження застосування до особи таких запобіжних заходів, як особисте зобов'язання, особиста порука та застава, оскільки кожен запобіжний захід обмежує особисті права підозрюваного чи обвинуваченого. Аргументована необхідність передбачити можливість оскарження усіх запобіжних заходів. У зв'язку з цим запропоновано п. 2 ч. 1 ст. 309 КПК України викласти у наступній редакції: «застосування запобіжних заходів у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, застави, домашнього арешту, тримання під вартою або відмову у їх застосуванні». У разі закріплення такого положення п. 4 ч. 1 ст. 309 КПК України підлягає виключенню.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні сутності та особливостей процесуальних гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів. У результаті проведеного дослідження сформульовано ряд висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети. Основні з них такі.

1. Визначено поняття охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Як об'єкти охорони виділено права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження. Надано правову характеристику кожного об'єкта.

Підкреслено, що охорона прав здійснюється за допомогою певних засобів, що по суті є гарантіями прав людини. У зв'язку з цим розкрито поняття та значення процесуальних гарантій прав особи. Окремо визначено зміст кримінальних процесуальних гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів та надано їх характеристику.

2. З'ясовано місце та роль запобіжних заходів у системі заходів забезпечення кримінального провадження, визначено їх спільні ознаки та найбільш суттєві відмінності.

3. Наведено авторське визначення поняття запобіжних заходів. Визначена правова сутність підстав та цілей застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні.

4. Розкрито повноваження слідчого під час застосування запобіжних заходів з урахуванням спрямованості його дій на охорону та захист прав підозрюваного. Підкреслено, що саме слідчий ініціює застосування конкретного виду запобіжного заходу. Вибір оптимального запобіжного заходу повинен, з одного боку, надійно забезпечити можливість вирішення завдань кримінального провадження, а з іншого – не допустити необґрунтованого обмеження прав та законних інтересів особи. У зв'язку з цим визначено спеціальні обставини кожного виду запобіжних заходів, що повинен враховувати слідчий при ініціюванні конкретного заходу.

5. Охарактеризована діяльність захисника та особливості участі законного представника в забезпеченні прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів. Доведена необхідність внесення змін до ч. 2 ст. 52 КПК України і доповнення її пунктом 7 щодо обов'язкової участі захисника під час застосування до особи запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, тримання під вартою. Запропоновано доповнити КПК України положенням щодо прав законного представника.

6. Визначено повноваження прокурора із забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів. Окремо приділено увагу діяльності прокурора в разі затримання особи. Розкрито питання щодо розподілу часу між слідчим, прокурором та слідчим суддею у вирішенні питання про затримання особи. Запропоновано внести зміни до ч. 2 ст. 211 КПК України, де передбачити, що прокурору необхідно надати 3 години для вирішення питання про погодження клопотання слідчого про обрання запобіжного заходу та 3 години – суду для винесення відповідної ухвали. Якщо дане клопотання складає прокурор самостійно, то затримана особа повинна бути доставлена до суду не пізніше, ніж за 3

години до закінчення 72-годинного строку затримання. Такий розподіл часу між слідчим, прокурором та слідчим суддею буде відповідати практиці у вирішенні питання про застосування запобіжного заходу у разі затримання особи.

7. Розкрито співвідношення повноважень прокурора та слідчого судді під час досудового розслідування. Зроблено висновок, що судовий контроль та прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва не можна ототожнювати або замінити один одним, оскільки у прокурора та слідчого судді різні процесуальні повноваження на досудовому розслідуванні і, здійснюючи свої функції, вони сприяють забезпеченню прав підозрюваного та взагалі дотриманню законності. Крім того, їх діяльність слід розглядати як процесуальну можливість виправлення помилок слідчого. Введення подвійного контролю під час застосування усіх запобіжних заходів – отримання згоди прокурора та рішення слідчого судді – покликане стати заслоном перед необґрунтованим застосуванням даних заходів у кожному випадку.

8. Сформульовано повноваження слідчого судді під час застосування до особи запобіжних заходів. Okремо приділена увага порядку розгляду слідчим суддею клопотання про зміну запобіжного заходу. Охарактеризовано питання дотримання розумних строків під час тримання особи під вартою. Запропоновано у КПК України передбачити право підозрюваного, обвинуваченого вносити клопотання про зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою через розумні інтервали часу. Вказано, що термін один місяць відповідає вимогам розумності. Таке оскарження може бути викликане у зв'язку з викриттям нових обставин або змінами у становищі підозрюваного, обвинуваченого. У такому разі судовий контроль матиме періодичний та постійний характер. Вказано на необхідність роз'яснення слідчим суддею підозрюваному порядку апеляційного оскарження застосування запобіжного заходу, у зв'язку з чим запропоновано внести певні зміни до КПК України.

9. Обґрунтована необхідність внесення змін до чинного кримінального процесуального законодавства, а саме до ч. 3 ст. 180, ч. 4 ст. 180, ч. 5 ст. 196, ч. 1 ст. 199, ч. 1 ст. 208, ч. 2 ст. 211, п.п. 2, 4 ч. 1 ст. 309, ч. 6 ст. 493 КПК України, а також доцільність доповнення Кодексу новими нормами: частиною 6 до ст. 44, пунктом 7 до ч. 2 ст. 52, частиною 5 до ст. 184, частиною 6 до ст. 200, пунктом 9 до ч. 1 ст. 303.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Бубир Ю. В. Правова характеристика поняття «охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» / Ю. В. Бубир // Наука і правоохорона. – 2013. – № 4 (22). Ч. 2. – С. 230–236.
2. Бубир Ю. В. Система гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів / Ю. В. Бубир // Форум права. – 2013. – № 4. – С. 40–46 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_9.pdf.
3. Бубир Ю. В. Місце та роль запобіжних заходів у системі заходів забезпечення кримінального провадження / Ю. В. Бубир // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2013. – Спец. вип. – С. 92–95.
4. Бубир Ю. В. Процесуальна регламентація запобіжних заходів у чинному КПК України: поняття, мета та підстави / Ю. В. Бубир // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – Спец. вип. – Т.2. – С. 116–119.
5. Бубир Ю. В. Надання захисником правової допомоги як важлива гарантія прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів / Ю. В. Бубир // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 1. Т. 3. – С. 125–130.
6. Бубырь Ю. В. Права подозреваемого как средство обеспечения законности его участия в уголовном производстве Украины / Ю. В. Бубырь // Закон и жизнь. – 2014. – № 2. – С. 36–40.
7. Бубир Ю. В. Окремі аспекти щодо підозрюваного у вчиненні кіберзлочину у кримінальному провадженні / Ю. В. Бубир // Актуальні питання розслідування кіберзлочинів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 10 груд. 2013 р. – Х. : ХНУВС, 2013. – С. 222–225.
8. Бубир Ю. В. Окремі аспекти прокурорського нагляду за додержанням прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів / Ю. В. Бубир // Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (в авторській редакції), м. Донецьк, 15 берез. 2014 р. – Донецьк : Цифрова типографія, 2014. – С. 40–42.
9. Бубир Ю. В. Окремі аспекти домашнього арешту як запобіжного заходу у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України / Ю. В. Бубир // Роль та місце ОВС у розбудові

демократичної правової держави : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 4 квіт. 2014 р. – Одеса: ОДУВС, 2014. – С. 173–175.

10. Бубир Ю. В. Діяльність законного представника по забезпеченню прав підозрюваного під час досудового розслідування / Ю. В. Бубир // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 17 квіт. 2014 р. – Х. : Золота миля, 2014. – С. 221–223.

11. Бубир Ю. В. Окремі аспекти запобіжних заходів як невід'ємної частини кримінального провадження / Ю. В. Бубир // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 19 трав. 2014 р. – Х. : ХНУВС, 2014. – С. 39–46.

12. Бубир Ю. В. Поняття, мета та підстави застосування запобіжних заходів у чинному КПК України / Ю. В. Бубир // Реформування правоохоронної системи України : матеріали круглого столу, м. Київ, 20 черв. 2014 р. – К. : ДНДІ МВС України, 2014. – С. 49–50.

13. Бубир Ю. В. Охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження як основний принцип під час професійної підготовки слідчих / Ю. В. Бубир // Харківський національний університет внутрішніх справ в системі підготовки кадрів України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 26 верес. 2014 р. – Х. : ХНУВС, 2014. – С. 146–149.

14. Бубир Ю. В. Окремі аспекти особистого зобов'язання як запобіжного заходу чинного кримінального процесуального законодавства України / Ю. В. Бубир // Актуальні питання досудового розслідування та сучасні тенденції розвитку криміналістики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 05 груд. 2014 р. – Х. : ХНУВС, 2014. – С. 170–173.

15. Бубир Ю. В. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні: навч. пос. / Ю. В. Бубир. – Харків: НікаНова, 2015. – 192 с.

АНОТАЦІЯ

Бубир Ю. В. Процесуальні гарантії прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів. – *Рукопис*.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2015.

Дисертацію присвячено вивченню питань щодо забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів. Визначено систему гарантій прав підозрюваного та розкрито сутність

складових компонентів даної системи: повноваження слідчого з охорони та захисту прав підозрюваного; діяльність захисника та законного представника із забезпечення прав підозрюваного; прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва додержанням прав підозрюваного; судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного.

Сформульовано низку положень та пропозицій щодо внесення змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства, розроблення наукових положень кримінального процесу, а також впровадження у практичну діяльність працівників слідчих підрозділів, органів прокуратури, суду.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України, підозрюваний, забезпечення прав, гарантії прав, запобіжні заходи, слідчий, захисник, прокурорський нагляд, судовий контроль.

АННОТАЦІЯ

Бубирь Ю. В. Процессуальные гарантии прав подозреваемого во время применения мер пресечения. – *Рукопись*.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2015.

Диссертация посвящена изучению вопросов обеспечения прав подозреваемого при применении мер пресечения. Определена система гарантий прав подозреваемого и раскрыта сущность составляющих компонентов данной системы: полномочия следователя по охране и защите прав подозреваемого; деятельность защитника и законного представителя по обеспечению прав подозреваемого; прокурорский надзор в форме процессуального руководства наблюдением прав подозреваемого; судебный контроль за соблюдением прав подозреваемого.

Раскрыта социальная и правовая сущность понятия охраны прав, свобод и законных интересов личности в уголовном производстве. Аргументирован вывод, что одним из важнейших элементов механизма охраны прав участников уголовного производства являются уголовные процессуальные гарантии прав личности. На основании этого определены понятие, содержание и значение процессуальных гарантий прав подозреваемого.

Определена правовая сущность мер пресечения в уголовном производстве. Предложено авторское определение данных мер. Отдельно раскрыты особенности применения мер пресечения в соответствии с действующим УПК Украины.

Сформулирован ряд положений и предложений относительно внесения изменений и дополнений в уголовное процессуальное законодательство, разработки научных положений уголовного процесса, а также внедрения в практическую деятельность сотрудников следственных подразделений, органов прокуратуры, суда.

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс Украины, подозреваемый, обеспечение прав, гарантии прав, меры пресечения, следователь, защитник, прокурорский надзор, судебный контроль.

SUMMARY

Bubyr Y. V. Procedural guarantees of the suspect`s rights in the application of preventive measures. – *Manuscript*.

Thesis for a candidate`s degree by specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics, forensic science; operational and search activity. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2015.

The thesis is devoted to the study of issues related to the suspect`s rights in the application of preventive measures. The system of guarantees of the suspect`s rights and the essence of the components of the system are determined: investigative powers of protection and enforcement of the suspect; activity of the defender and legal representative to ensure the suspect`s rights; procuracy supervision in the form of procedural guidance for compliance of the suspect`s rights; judicial control in enforcement of the suspect`s rights.

The series of policies and proposals for amendments and additions to the criminal procedure law are formulated, criminal procedure for science and for implementation in practice the staff investigation departments, prosecutor`s offices and courts.

Keywords: Code of Ukraine, the suspect, enforcement of the rights, guarantees of the rights, precaution, investigator, advocate, procuracy supervision, court control.